

פרשת "חוקת" – מפנה בהנהגת העם

ספר במדבר – ספר המפנה

ספר במדבר נקרא גם בשם "חומש הפקודים". בביאור שם זה כותב הנצי"ב בהקדמה לפירושו "העמק דבר" לספר במדבר:

"זה הספר נקרא בפי התנא רחב"ג סוטה דל"ו חומש הפקודים. וכ"כ בה"ג. ונרשם בדעת רבותינו ענין שני הפקודים שבזה הספר יותר משארי דברים שמיוחדים בזה הספר, כמו המרגלים וברכת בלעם ועוד הרבה. משום דעיקר זה הספר הוא שמחליף ומשנה הליכות עם ה' בחיי העולם מאז שהגיעו לא"י מן הדרך שהלכו במדבר. שבמדבר היו מתנהגים במדת תפארת שהלך לימין משה שהוא לגמרי למעלה מהליכות הטבע. ובא"י הלכו בדרך הטבע בסתרי השגחת מלכות שמים ב"ה. וזה השנוי התחיל עודם במדבר בשנת הארבעים כמו שביארנו בפ' חקת".

כוונתו לומר: שני מניינים מצאנו בספר במדבר ובהם נמנה עם ישראל – בתחילת הספר בפרשת במדבר ובאמצע הספר בפרשת פינחס. מניינים אלו הם עיקר מהותו של הספר המורה על החלפת "הליכות עם ה' בחיי העולם מאז שהגיעו לארץ ישראל". רמז ראשון לתופעה זו כבר מצאנו בבראשית רבה (פרשה ג'):

"ויהי אור. כנגד ספר ואלה שמות. שבו יצאו ישראל מאפילה לאורה. וירא אלהים את האור כי טוב כנגד ספר ויקרא שהוא מלא הלכות רבות. ויבדל אלהים בין האור ובין החושך כנגד ספר במדבר שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ".

עד כדי כך גדול הוא הפער בין הנהגת העם במדבר לבין זו שבארץ ישראל, כהבדל האור מן החושך, והפער הזה בא לידי ביטוי בפקודים שבספר. חלקו הראשון של הספר עוסק עדיין בחיי המדבר, בתמצית שב-40 שנות הנדודים. ואילו חלקו השני של הספר מטפל כבר באירועי שנת הארבעים, החלק המכין את כניסת העם לארצו. ביטוי ממשי לכך ניתן למצוא גם בשוני אשר מופיע בהזכרת שבטי מנשה ואפרים. בפרשת במדבר (א', י) מוזכר שבט אפרים כעיקרם של בני יוסף והוא אף מוזכר לפני מנשה: "לבני יוסף לאפרים, אלישמע בן עמיהוד, למנשה גמליאל בן פדהצור".

גם בהמשך הפרשה (ב', יח-כד) במסע המחנות מופיע שבט מנשה כנספח לשבט אפרים. עם ישראל במסעו במדבר משמש כמרכבה לשכינה, וסדר הדגלים נערך ע"פ ציוויו של יעקב אבינו (בראשית נ', יב-יג, וברש"י שם. וכן במדבר ב', בד"ה "באותות לבית אבותם"), ושבט אפרים הוא השייך יותר לעניין זה מאשר שבט מנשה. לא כן בפרשת פינחס, שם מופיע שבט מנשה קודם לשבט אפרים (במדבר כ"ו, כח-לה).

ביטוי נוסף, להנהגה המיוחדת שבתחילת ספר במדבר, מוצא הנצי"ב בפרשת בהעלותך. כהמשך לפרשיית "ויהי בנסוע הארון" כותבת התורה (י"א, א-ג): "ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה' וישמע ה' ויחר אפו ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה. ויצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש. ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה במ אש ה'".

כה נוראה תגובת ה' על טענות העם – **עונש מידי** ובקצה המחנה (בקציני המחנה, לפי אחד הפירושים ברש"י שם). תגובה זו אופיינית היא להנהגה המיוחדת והישירה של ה' בשנות המדבר. אז מרגישים ישראל שאין ביכולתם לשאת בהנהגה כזו ורצונם לעבור להנהגה טבעית יותר. זו אחת הסיבות לשליחות המרגלים מיד לאחר מכן בפרשת שלח לך (י"ג, א).

פרשת חקת – המפנה המעשי

פרשתנו היא **פרשת המעבר הרשמי** להנהגה זו. תחילתה בציווי על עשיית הפרה האדומה, המשכה במוותם של מרים ואהרן וסיומה בחניית עם ישראל על הירדן. ומבחינת לוח הזמנים: פרה אדומה – **שנה שנייה לשהותם במדבר** (גיטין ס, ע"א – "דאמר ר' לוי שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם בו המשכן... ופרשת פרה אדומה". וכן בסדר עולם רבא ז'). מותה של מרים – **שנת הארבעים** (במדבר כ', א – אבן עזרא, וכך ניתן להבין גם ברש"י). חנייתם על הירדן – **סוף המסע** (נפס' אחרון בפרשה – כ"ב, א). הפרשה היא מעין סיכום הנדודים. הזכרנו בתחילת המאמר את המניין השני של בני ישראל המופיע בפרשת פינחס. פרשת חקת, היא אפוא הרקע וההכנה לפרשת פינחס הבאה אחריה.

משמעות תוכנה של הפרשה

א

פרשת פרה אדומה, הפותחת את פרשתנו, משמעותה היא: "יתבוא האם ותקנה צואת הבן – תבוא פרה ותכפר על חטא העגל" (רש"י בשם ר' משה הדרשן). והמשכה במיתת מרים, ואמרו חז"ל (מבוא ברש"י): "למה נסמכה מיתת מרים לפרשת פרשה אדומה, לומר לך מה פרה אדומה מכפרת אף מיתתן של צדיקים מכפרת".

וצריך לברר:

(א) מי היא מרים?

(ב) מה מכפרת מיתתה?

(ג) מדוע מוזכרת מיתתה דווקא עתה?

לאורך כל הדרך, מגאולת ישראל ממצרים, משמשת מרים כעמוד האמונה בישראל. מאז היותה שומרת על אחיה על שפת הנהר – "לדעה מה יעשה לו" (שמות ב', ד), ועל כך בילקוט שמעוני (רמז קסז): "לידע – מה יהא בסוף נבואתה, שאמרה עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל". לאחר מכן – מנהיגת הנשים ביציאת מצרים ובשירת הים – "ותקח מרים הנביאה... ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות" (שמות ט"ו, כ), וברש"י שם: "משה אמר שירה לאנשים ומרים אמרה שירה לנשים". ועוד שם: "מובטחות היו צדקניות שבדור שה' עושה להם נסים והוציאו תופים ממצרים".

במלחמת עמלק (שמות י"ז, יב): "...ואהרן וחור תמכו בידיו... ויהי ידיו אמונה..." – "וכי ידיו של משה עושות מלחמה אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים (רש"י שם, ע"פ ר"ה כט, ע"א). את סיבת בחירתו של חור מבאר מהר"ל (בספרו "גור אריה" על הפס') שחור הוא בנה של מרים וכוחו נובע מכוחה, ובמעמד זה היה צורך לכוח האמונה שבה.

בחטא העגל לא השתתפו הנשים ולא תרמו מתכשיטיהן (רש"י, שמות ל"ב, ב). בחטא המרגלים לא השתתפו הנשים ולא נענשו בעונש המיתה (במדבר י"ד, כט – רק הנמנים

במנין נענשו). והנה בעקבות חטא המרגלים נגזרה הגזירה על ישראל ומתו מהם כל שנה ט"ו אלף ופרוטרוט (בבא בתרא קכ"א, ע"א ורשב"ם שם. תענית ל, ע"ב ורש"י ותוס' שם) מלבד השנה האחרונה שבה נעשה נס, ועל כך הפך יום ט"ו באב ליום שמחה (יעו"ש). א"כ, ייתכן מאוד שמיתתה של מרים בשנה האחרונה (ואולי אף מותו של אהרן) היא הייתה המכפרת על ישראל, וזהו שאמרנו: מיתת צדיקים מכפרת, ובזכותה ניצלו ישראל בשנה האחרונה.

מיתתה מוזכרת דווקא עתה מפני שהיא מסמלת את השינוי. בהשוואה לתיאור מיתת אהרן נראה, שמיתתה באה לאחר הדגשת כל הפרטים האחרים: "בחודש הראשון" – מתחילה השנה האחרונה במדבר, דהיינו עם ישראל עומד לפני כניסתו לארץ, להנהיגה חדשה, ושם אין מקום למנהיגים הקודמים שהובילו את ישראל בצילא דמהימנותא. הסתלקות מרים מסמלת את תחילת הסתלקותם של משה ואהרן – אלו שלושה עמודי האמונה בהנהגה המיוחדת, וכפי שראינו גם לעיל במלחמת עמלק. "וישב העם בקדש" – עם ישראל הגיע לקדש, הנקודה המיושבת הראשונה מאז יצאו למדבר לפני ארבעים שנה (וכן לקמן כ', טו: "והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך"). ואם נוסיף לכך את דברי רש"י על המלים "כל העדה", – שכבר מתו מתי מדבר, נבין שרק לאחר כל זה בא הכתוב ומציין: "ותמת שם", שהרי מיתתה מסמלת את הדרך החדשה, את הכניסה לארץ.

ב

מה היה מצב העם בשנת הארבעים? ראינו כבר את דברי רש"י למלים "כל העדה", ולכאורה כוונת הזכרה זו היא למעלתם של ישראל. אך דעת רמב"ן אינה כן ואלו דבריו: "מנהג הכתוב להזכיר כן במקום שעוסק בתלונות הגדולות של ישראל, לומר כי היו כולם בתלונה". גם מלבי"ם מפרש בכיוון דומה את השוני שבין "כל העדה" ובין "וישב העם" ובין "קהל ה'". לדעתו מגיעים ישראל למדבר צין לאחר תהליך ההכנה והניסיון כשהם במצב אידיאלי (עדה), אך הנה מתה מרים. אמנם מותה מחוייב המציאות, אך כנראה שישראל עדיין לא חזקים מספיק ומאבדים את העשתונות כשמנהיגה זו מתה עליהם, ואז באים בערבוביא ובטענות על מצבם הירוד, המתבטא בחסרון המים (וזהו "קהל"). רואים, א"כ, התלבטות בין המפרשים כיצד לראות את עם ישראל בתחילת שנת הארבעים.

ובדומה לכך: "ותמת שם מרים ותקבר שם" – סמוך למיתה קבורה. לדעת חז"ל (וכך אומרים "אור החיים" הקדוש ובעל ה"כלי יקר") הפסי' מלמדנו בזה שישראל לא הספידה ומיד נקברה. ישראל אינם יציבים די הצורך. אולי לא הבינו עד כמה גדולה מעלתה, אולי היו עסוקים יותר מדאי בעצמם (כפי שנאמר על מיתתו של יהושע בן נון – "מצפון להר געש" – יהושע כ"ד, ל) ייתכן שאין צורך לראות את רש"י ורמב"ן הנ"ל כחולקים. זהו פשוט תיאור עם ישראל שעדיין לא התחזק די צרכו. אמנם היה תהליך ארוך של הכנה, אך עדיין לא הספיקו לחיות ללא המנהיגות המיוחדת בראשם, וכשמתה מרים מתחיל המבחן האמיתי לחיים החדשים. הפרשנים השונים מראים את ישראל מכמה זוויות, וכאילו נדים ממצב למצב.

ג

מדוע נעלמו המים עם מותה של מרים? ה"כלי יקר" (ע"פ דרכו הנ"ל) מבאר לפי שלא הספידה כראוי, נעלמו המים, שיבינו הכל שהיה בזכותה והם כפויי טובה, דהיינו צד עונש יש בדבר. אך הנצי"ב לא מקבל זאת (כ', ה): "אין זה בתורת עונש, אלא כדי להרגילם לחיים טבעיים. כיון שהיו עומדים ליכנס לארץ בהליכות הטבע... התנהג עמם ה' בדרך

מעבר (כמו תינוק העומד להגמל מחלב אמו). החל המקום ית' להפרישם מן הנס וללמדם איך יעשו בעת שיהיה רצון לענשם ולמנוע גשם", יעויי"ש.
עולה מכאן – **שמיתת מרים והעלמות הבאר** מורים על מצבו של העם בשנת המעבר ומשמשים **שניהם כחלק מתהליך ההכנה לכניסת ישראל לארץ ישראל**.

ד

שירת הבאר: "משם נָסְעו ויחנו מעבר ארנון... על כן יאמר בספר מלחמות ה' את זהב בסופה ואת הנחלים ארנון... אז ישיר ישראל את השירה הזאת...". את סיפורה של השירה מביא לנו רש"י (כ"א, יד-טו) שהתחברו שני ההרים ונהרגו האמוריים, והבאר היא המודיעה על הנס. גם הים בקריעת ים סוף סייע בהשמדת המצרים וגילה אח"כ את מעשה הנס ע"י פליטת גופותיהם לעיני בניי.

"את זהב בסופה ואת הנחלים ארנון" – מסביר רש"י בשם חז"ל – את אשר נתן להם נסים בים סוף כך יש לספר בניסי נחל ארנון. ומפני מה נדעזע אותו ההר שבארץ ישראל? משל לשפחה שראתה בן אדוניה בא אצלה, קפצה היא וקדמה כנגדו וקבלתו" (בתנחומא, ומובא ברש"י בשינוי לשון מעט). סיפור השירה כולו הוא שבח לארץ ישראל ולנס המכין לקראתו. אך מדוע "**אז ישיר ישראל**" (בניגוד ל"**אז ישיר משה ובני ישראל**")? מסביר ח"שפת אמת: "נס ים סוף היה באספקלריה המאירה ואילו כאן נס נסתר שרק אח"כ התברר להם, וגם השירה היא בבחינת הסתר (מילותיה לא ברורות) ולפיכך לא נזכר בה שמו של משה."

ועוד שם – שירת הים היא הכנה למתן תורה ושם קיבלו ברצון את התורה שבכתב, ולכן משה העיקר, **שירת הבאר היא הכנה לבחינת ארץ ישראל ולתורה שבע"פ** (וזהו גם פירושה של השירה), ולפיכך נעלם ממנה שמו של משה (רש"י מביא הסבר שונה להעלמת שמו).

שירת הבאר אמנם אינה כגדולתה של שירת הים, אך לבטח יש בה מן הדומה. אם התורה ראתה לנכון להשוותם ("את זהב... ואת הנחלים"), והיה צורך בנס כה גדול (גם אם נסתר בתחילתו) להצלת ישראל (קריעת ים סוף להצילם מהמצרים הרודפים **ולנתקם מהעבר** – "אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו...", כך מפגש ההרים ע"מ להצילם מהגויים שרוצים למנוע **מהם את העתיד**) – ודאי שיש במהותה של השירה ממד חשוב בהשפעה הרוחנית על ישראל.

ה

"משך חכמה" מבאר את הסיבה שה' רצה שמשה ידבר אל הסלע מפני שבעת מתן תורה נתעלו ישראל וראו את הקולות. רצה הקב"ה שגם עתה **יחזרו לראות את דיבור האלוקי** יוצא מפיו של משה ומשפיע על הטבע, ולכן נאמר למשה שידבר אל הסלע ולא שיכהו. מעמד כזה יהיה **מעין המעמד הנכבד**, ויהיה להם לחיזוק האמונה. ויהיה זה קודם כריתת הברית החדשה בערבות מואב (כשם שהמעמד הקודם היה קודם כריתת הברית של סיני שהופרה בחטא העגל). כמובן שהמעמד עצמו נמוך בדרגתו מהקודם – לא דיבור ישיר של ה', ללא אותה קדושה, אך גם עתה העם עצמו לא באותה דרגה, עוברים להנהגה חדשה (כשם שנס הבאר והשירה נמוכים בדרגתם מהנסים שהיו בים סוף).

סיכום

עם ישראל שיצא ממצרים נדרש להכנה רצינית לקראת מתן תורה – "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים..." – כל מטרת היציאה היא לשם קבלת התורה. אי אפשר לתת את התורה לעם של עבדים, ועל כן נדרשו להכנה מוקדמת – קריעת ים סוף ושירת הים ("ראתה שפחה על הים" וכו'). לאחר השירה ניתן להגיע לאותו מעמד חד פעמי וההתעלות הגדולה שבעקבותיו, אלא שלאחר מכן באה הנפילה הגדולה של חטא העגל. מצבו של עם ישראל לאחר שהות כ"כ גדולה במצרים – מרכז הטומאה – הוא בכי רע, וגם לאחר מתן תורה יש עדיין צורך בהכנה מרובה של ארבעים שנה בהנהגה המיוחדת של ג' מנהיגי ישראל: משה, אהרן ומרים. אמנם העונש על נדודי המדבר בא להם בעקבות חטא המרגלים, אך כבר מצאנו במדרש תנחומא (פרי וישב) שיש שתי הנהגות בעולם וכך נקבע כבר מראש.

ההנהגה העל טבעית נעשית תחת שרביטם של משה, אהרן ומרים, אך עתה הגיעה השעה להחליף את דרך חייהם. לפיכך מתה מרים, אך עם ישראל עדיין "מתנדנד". משום כך צריך לחזקו בדרכו החדשה, חיזוק שיחזירו למצבו הבריא, וזוהי דרכה של פרשתנו. תחילתה של הפרשה – **כפרה של חטא העגל**. לאחר מכן – מעמד הדומה למעמד הר סיני, ובשלב הסופי – נס המקביל לקריעת ים סוף. כפי שפירטנו לעיל. כשם שהיו הכנות ראויות למתן תורה, כך צריך הכנה וחיזוק לכניסה לארץ ולקבלת תורה שבע"פ.